

RECENZJE / REVIEWS

***Key Concepts in the Study of Antisemitism*, red. Sol Goldberg, Scott Ury i Kalman Weiser, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland, 2021, ss. 336.**

Zajmując się tematyką żydowską z punktu widzenia historii, literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, socjologii, sztuk wizualnych czy innych dziedzin nauki, trudno uniknąć kwestii antysemityzmu. Literatura na temat tego zjawiska – bardzo trudnego do zdefiniowania – jest ogromna i obejmuje publikacje z różnych dyscyplin. Brakuje jednak syntetycznych opracowań, które można by polecić studentom lub badaczom niekoniecznie zajmującym się tym tematem szczegółowo, ale zainteresowanym nim ze względu na inne problemy związane zarówno z historią i kulturą Żydów, jak i badaniem nacjonalizmów, stereotypów czy różnego rodzaju uprzedzeń. Czytelnik ma wprawdzie do dyspozycji ogromne dzieła, jak np. monumentalne czterotomowe opracowanie Léona Poliakova, setki książek i tysiące artykułów omawiających rozmaite przejawy i warianty antysemityzmu w różnych miejscach i okresach historycznych, ale mnogość i zakres tych prac mogą raczej przerazić niż przyciągnąć potencjalnego odbiorcę. Jak zatem przekazywać tę wiedzę studentom różnych dyscyplin, rozmaitych narodowości, o zróżnicowanym doświadczeniu i interesujących się tym tematem z odmiennych powodów, a w dodatku robić to w sposób w miarę precyzyjny, klarowny i obiektywny?

Odpowiedzią na to zapotrzebowanie jest książka, której redaktorzy, wykorzystując w znacznej mierze własne doświadczenia wynikające ze zmagania się z tym tematem na sali wykładowej i zajęciach seminaryjnych, postanowili spojrzeć na antysemityzm z bardzo różnych punktów widzenia. W tym celu zaprosili kilkunastu przedstawicieli rozmaitych dyscyplin do napisania syntetycznych rozdziałów. Większość autorów to znane nazwiska: Magda Teter, Sara R. Horowitz, Doris Berger, Brian Porter-Szűcs czy Richard S. Levy. Przede wszystkim są to badacze z USA, kilkoro z Kanady i pojedynczy z Wielkiej Brytanii i Izraela. Niektórzy, jak Levy, są autorami i redaktorami wielu prac na temat antysemityzmu, w tym antologii tekstów

pt. *Antisemitism in the Modern World* z 1991 r. czy dwutomowej encyklopedii *Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution* (2005). W latach 1993–2004 badacz ten prowadził także współzałożone przez siebie forum internetowe H-Antisemitism. Inni, jak Brian Porter-Szűcs, znany z poświęconych Polsce prac takich jak *Poland and the Modern World: Beyond Martyrdom* (2014; polska edycja z 2021 r.: *Całkiem zwyczajny kraj. Historia Polski bez martyrologii*) czy wydana niedawno w polskim przekładzie *Wiara i ojczyzna. Katolicyzm, nowoczesność i Polska* (angielska wersja z 2010 r.: *Faith and Fatherland: Catholicism, Modernity, and Poland*), zajmują się kwestią antysemityzmu w kontekście innych badań.

Efektom pracy tego zespołu jest dwadzieścia jeden kilkunastostro-nicowych rozdziałów oznaczonych – zamiast rozbudowanymi tytułami – kluczowymi pojęciami wiążącymi się automatycznie z pojęciem antysemityzmu, m.in. takimi jak: antyjudaizm, filosemityzm, antysyjonizm, nazizm, pogromy, oskarżenia o mord rytualny; terminami związanymi z badanym pojęciem pośrednio, np. rasizm, teorie spiskowe, nacjonalizm; a także pozornie niemającymi z nim żadnych związków, jak gender, postkolonializm czy sekularyzm. Na ogół zrezygnowano z chronologii lub podziałów geograficznych na rzecz właśnie tych wybranych pojęć bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do kluczowej kwestii. I tak np. rozdział o pogromach autorstwa Jeffreya Kopsteina, politologa z Uniwersytetu Kalifornijskiego, przedstawia przemoc wobec Żydów we Lwowie w 1941 r., w Aleksandrii w 38 r. n.e. i Walencji w 1391 r. (w tej sekwencji). Ale z kolei w rozdziale Jonathana Judakena poświęconym historiografii na temat kluczowego pojęcia antysemityzmu trudno było uniknąć tradycyjnej chronologii i periodyzacji. W rezultacie składa się on z pięciu głównych części kolejno omawiających powstanie politycznego antysemityzmu (1880–1918), jego radykalizację i pierwsze teorie starające się wyjaśnić to zjawisko (1918–1933), rozwój nazizmu (1933–1938), lata II wojny światowej i okres powojenny oraz – oddzielnie – główne teorie próbujące wyjaśnić kwestię antysemityzmu w kontekście Zagłady.

Z kolei w rozdziale na temat antyjudaizmu historyk Jonathan Elukin zaczyna swoje rozważania od stwierdzenia, że termin ten w ostatnich latach zyskał popularność jako określenie prześladowań Żydów i nienawiści do nich w okresie starożytności, średniowiecza i nowożytnym w odróżnieniu od antysemityzmu – zazwyczaj sytuowanego w politycznym kontekście XIX-wiecznej Europy. Następnie przedstawia wybrane ujęcia i dochodzi

do wniosku, że aby stworzyć pełniejszy obraz chrześcijańskich postaw wobec Żydów na przestrzeni tak wielu lat, potrzebne jest bardziej zniuansowane podejście i wręcz stworzenie nowej, adekwatnej terminologii, w której „antyjudaizm” może być jednym z terminów, ale niekoniecznie musi określać wszystkie przejawy niechęci czy nienawiści do wyznawców judaizmu bądź przemocy wobec nich.

Zalety książki to szeroka perspektywa i stawianie licznych pytań. Zawarte w niej ujęcia i stanowiska pokazują wyraźnie, jak złożonym zjawiskiem jest antysemityzm, jak różnie może być rozumiany i w jak odmiennych kontekstach przywoływany, ale przedstawiają rozmaite aspekty kluczowego pojęcia w sposób syntetyczny, klarowny i interesujący. Podziw budzi umiejętność zaprezentowania najważniejszych treści w zwięzły sposób. Na pewno wymagało to znacznej dyscypliny ze strony zarówno autorów, jak i redaktorów, którzy są także autorami rozdziałów: Kalman Weiser, kulturoznawca z York University w Toronto – wstępu; Scott Ury (autor znakomitej książki poświęconej rewolucji 1905 r. pt. *Barricades and Banners: The Revolution of 1905 and the Transformation of Warsaw Jewry*), historyk z Uniwersytetu w Tel Awiwie – tekstu na temat syjonizmu; a Sol Goldberg, filozof i religioznawca z University of Toronto – rozdziału poświęconego „Jewish self-hatred”, czyli żydowskiej samonienawiści. We wstępie Kalman Weiser przyznaje, że tom jest „niekompletny” i przewiduje uwagi krytyczne od czytelników, którzy nie znajdą w nim tego, czego się spodziewali. Ale, jak wiadomo, żadne opracowanie tego typu nie jest kompletne i nie zadowoli wszystkich. Weiser stwierdza zatem w imieniu redaktorów i autorów: „Mamy nadzieję, że czytelnicy docenią to, co zostało zrobione, i że zainspiruje to ich do zgłębiania innych zagadnień, które nie zostały uwzględnione” (s. 12).

Ponieważ książka ma służyć jako swego rodzaju przewodnik, każdy rozdział zawiera wybraną bibliografię, a dodatkowo na końcu zamieszczono bibliografię zbiorczą. Pożyteczny jest też indeks – częściowo tematyczny, jak to jest przyjęte w publikacjach anglosaskich, częściowo zaś uwzględniający najważniejsze (ale nie wszystkie) nazwiska.

Czytając tę książkę z polskiej perspektywy, można zauważyć, że uwzględniono w niej bardzo niewiele prac polskich badaczy. Jedną z nich jest niewielka, ale pod wieloma względami przełomowa, zwłaszcza w badaniach literaturoznawczych, książeczka Artura Sandauera z 1985 r. zatytułowana *O sytuacji pisarza polskiego pochodzenia żydowskiego w XX wieku*. (Rzecz,

którą nie ja powinienem był napisać...), w której w podrozdziale *Geneza antysemityzmu* autor zaproponował termin „allosemityzm”, czyli wyróżnianie pochodzenia żydowskiego oparte na przekonaniu o jego wyjątkowości. Sandauer traktuje to pojęcie jako punkt wyjścia do snucia przez różnych autorów wniosków zarówno antysemitycznych, jak i filosemitycznych. Odniesienie do tej koncepcji pojawia się w recenzowanej książce dwukrotnie: w tekście Sary R. Horowitz na temat gender i Maurice’a Samuela na temat filosemityzmu. W obu jednak wypadkach pośrednio – za Zygmuntem Baumanem, który wprowadził ten termin do szerszego obiegu w artykule z 1998 r. pt. *Allosemitism: Premodern, Modern, Postmodern*, opublikowanym w książce *Modernity, Culture and ‘the Jew’* pod redakcją brytyjskiego literaturoznawcy Bryana Cheyette’a (także w tym tomie autora rozdziału na temat postkolonializmu) i Laury Marcus. Ani Horowitz, ani Samuels nie odwołują się jednak do angielskiego wydania pracy Sandauera, choć została przełożona na język angielski przez Abego Shenitzera i wydana w 2005 r. przez Magnes Press w Jerozolimie.

Ale poza Sandauerem (nie licząc dwóch prac Baumana, angielskiego wydania książki Jana Tomasza Grossa na temat pogromu kieleckiego pt. *Fear: Antisemitism in Poland after Auschwitz* i paru pozycji nie dotyczących bezpośrednio zagadnienia antysemityzmu) znajdziemy w zbiorowej bibliografii jedynie tytuł książki Jolanty Żyndul *Zajścia antyżydowskie w Polsce w latach 1935–1937*. Na próżno szukać prac uznanych polskich badaczy antysemityzmu takich jak Alina Cała, Grzegorz Krzywiec czy Joanna Tokarska-Bakir. Trudno jednak czynić z tego powodu zarzuty autorom omawianego tomu. Potwierdza to raczej fakt, że niewiele polskich opracowań jest dostępnych w języku angielskim i że większość prac polskich badaczy koncentruje się na kontekstach polskich, co jest zrozumiałe, zważywszy na znaczenie antysemityzmu w rodzimym kontekście, ale co raczej przesądza o ograniczonej recepcji za granicą.

Jak w wielu zagranicznych pracach dotyczących topografii ziem polskich zdarzają się w tym tomie także takie lapsusy jak np. określenie Płońsk, domniemanego miejsca urodzenia pisarki Anzi Jezierskiej (nawiasem mówiąc, rodzinnego miasta Dawida Ben-Guriona), jako „Russian-Polish village near Warsaw” [rosyjsko-polska wioska w pobliżu Warszawy].

Sama koncepcja „kluczowych pojęć” i przejrzysta forma są niewątpliwie godne naśladowania. W porównaniu z mnogością różnych *reference books* dostępnych w języku angielskim odczuwa się ich brak w Polsce. Dobrze by

było, gdyby ta książka spotkała się z zainteresowaniem i zachęciła zarówno doktorantów, jak i starszych uczonych do spojrzenia na antysemityzm z szerszej, wieloaspektowej i wielodyscyplinarnej perspektywy.

Monika Adamczyk-Garbowska <https://orcid.org/0000-0002-9829-4363>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
monika.adamczyk-garbowska@mail.umcs.pl